

УДК 336.1

А.А.Сидорчук, к-т екон. наук

Тернопільський національний економічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

У науковій літературі термін «соціальне страхування» вживається разом або поряд з такими поняттями, як «соціальна справедливість», «соціальне забезпечення», «соціальний захист» та ін. Проблема їхнього застосування полягає у тому, що досі не розроблено єдиного підходу до визначення етимологічного значення і змісту цих понять. Так, укладачі тлумачного словника української мови трактують терміни «захист» та «забезпечення» як дію, наділяючи поняття «соціальне забезпечення» і «соціальний захист» ідентичним змістом [1, с. 52, 114]. Слово «соціальний» вказує, що об'єктом досліджень у будь-якому разі є сфера суспільних відносин, тобто дискусії про доцільність вживання тих чи інших понять ведуть вчені правових, філософських та економічних наук. Таким чином, зміст одного і того самого терміна, залежно від сфери наукових інтересів дослідника, буде різний. На нашу думку, ця багатозначність й породжує існуючі розбіжності.

Вважаємо, що з'ясувати суть понять «соціальне страхування», «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» і встановити співвідношення між ними, можна через розкриття їхнього економічного змісту.

Розглянемо економічну суть терміна «соціальний захист», здійснивши дослідження, чи для всіх типів економічних систем він характерний, адже доволі часто науковці стверджують, що таке явище властиве лише ринковій економіці. Погляди вчених-економістів у цьому питанні можна розподілити за критерієм існування або відсутності потреби в соціальному захисті. На нашу думку, доцільно виокремити школи лібералізму (класична, неокласична течія, марженалізм, монетаризм) та дирижизму (кейнсіанство, неокейнсіанство),

представники яких ставлять під сумнів потребу державного втручання у сфери економічного й соціального життя суспільства. З іншого боку, існують школи марксизму і неолібералізму (змішана держава, держава суспільного добробуту), дослідники яких, навпаки, вважають процеси втручання держави у соціальну сферу не лише необхідними, а й бажаними. Суттєва різниця між ними полягає у тому, що в умовах реалізації політики марксизму існування соціального страхування є більш декларативним, а в умовах побудови соціальноорієнтованої (змішаної) держави, навпаки, страхуванню відводиться основна роль (рис. 1).

Рис. 1. Групування економічних шкіл за поглядами щодо потреби в соціальному захисті та соціальному страхуванні

Необхідність соціального захисту у теоретиків ринкової економічної системи (А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, М. Фрідмен, Р. Ноузік, У. Беверідж, Дж. Ролз, В. Ойкен, Л. Ерхард та ін.) тісно пов'язана з дискусією про роль і місце держави в економіці. Визнання закономірності державного регулювання соціально-економічних процесів супроводжується полемікою щодо необхідності або відсутності потреби у соціальній захищеності населення. Існуючі точки зору дослідників знайшли відображення в альтернативних концепціях економічного лібералізму та економічного дирижизму.

Ідеї економічного лібералізму ще у XVIII–XIX ст. почали висловлювати представники класичної політичної економії (А. Сміт, У. Петті, Д. Рікардо, Р. Кобден, Дж. Брайт й ін.). Їх активно відстоюють сьогодні економічні школи неокласичного напрямку (маржиналізму, монетаризму і неолібералізму). Фундатори класичної політекономії, по-перше, розглядали ринкову систему господарювання як врівноважену та саморегульовану і, по-друге, вважали будь-яке втручання держави у процеси її функціонування порушенням особистої свободи й перешкодою для розвитку економіки.

Їхню позицію щодо соціального захисту населення можна підтвердити такими міркуваннями А. Сміта: «...людина повинна мати можливість існувати за рахунок власної праці; заробітна плата найманої особи при цьому є єдиним її фінансовим ресурсом, який має забезпечити необхідний рівень життя». Він, власне, зазначає, що якщо сім'я не в змозі заробити необхідну суму власною працею, то вона має її здобути «...жебраківанням або крадіємством» [2]. Водночас вчений зауважує: «...фонд, призначений на відновлення, або, якщо можна так висловитися, на ремонт раба, звичайно перебуває в розпорядженні недбалого господаря чи неуважного керівника. Фонд, призначений для тієї самої мети стосовно вільної людини, перебуває в її власному розпорядженні ...». Наведене висловлювання свідчить про те, що А. Сміт підтримував ідею невтручання держави у сферу соціального захисту в теперішньому його значенні, і про те, що цей захист необхідно здійснювати за рахунок децентралізованих джерел (власних коштів найманих осіб та власників капіталу).

Навіть такі дії держави і профспілок, як регулювання рівня оплати праці чи тривалості робочого дня, перешкоджають досягненню рівноваги між попитом та пропозицією. У цьому контексті варто звернути увагу на думку, яку висловив М. Фрідмен: «Замість або як доповнення до колишніх привілейованих класів вирости нові: бюрократи ... профспілки, які призвичаїлися вправно вдавати із себе представників найбільш знедолених і безправних робітників, а фактично до них входили найбільш високооплачувані робітники в країні –

тобто робітнича аристократія; і, нарешті, нові мільйонери ... люди, які примудрялись обходити закони ... що ринули з парламенту й різних бюрократичних відомств, люди, які знайшли способи ухилятися від сплати прибуткового податку і переводити своє майно за тридев'ять земель – поза межами досягнення податкових інспекторів. Грандіозне перетасування доходів і багатства? Так. Менше несправедливості? Навряд чи»» [3, с. 73].

Прихильниками концепції економічного лібералізму були теоретики маржиналізму і засновники неокласичної теорії – Л. Вальрас, А. Маршалл, В. Джевонс, Дж. Б. Кларк та ін. Так, Л. Вальрас, зокрема, стверджував: «...система вільної конкуренції забезпечує досягнення максимуму корисності товарів та послуг для всіх учасників... », а також зазначав: «...економіка є системою, в якій діють винятково приватні інтереси... » [25, с. 49]. Вчення про економічну роль держави – політичну економію – вони не зараховували до економічної теорії, принципово відстоюючи незалежність економіки від державного втручання, в тому числі у сфері соціального захисту населення [4, с. 56].

Прибічники дирижизму – активного втручання держави в економічні процеси (передусім це школи кейнсіанства і некейнсіанства) – виступають з позиції необхідності регулювання економіки за допомогою певних інструментів (видатків бюджету, податків) з метою досягнення макроекономічної рівноваги. Крім цього, до основних функцій держави вони зараховують забезпечення повної зайнятості в економіці.

Проте Д. Кейнс питання соціального захисту населення також не розглядав. Слід зауважити, що він порушував лише питання рівня заробітної плати (її скорочення) як можливого варіанта підвищення граничної ефективності капіталу і, як наслідок, зростання інвестицій в економіку. Власне кажучи, що Д. Кейнс, як й А. Сміт, вважав заробітну плату єдиним доходом населення, і якщо потрібне втручання держави в економіку, то не у сферу вирівнювання багатства в суспільстві, а у сферу створення ефективного попиту в економіці. Зокрема, він вказував на вплив рівня заробітної плати на рівень цін

і визначав, що держава з цього питання має дотримуватися політики, за якою «...загальний рівень грошової заробітної плати маж підтримуватись максимально стійким, принаймні у короткостроковому аспекті. Результатом такої політики буде відносна стійкість цін ... » [5, с. 167]. Д. Кейнс не розглядав проблему платоспроможного попиту і, як наслідок, не ставив під сумнів неможливість населення оплатити вироблені у країні блага. Проте ми вважаємо, що така ситуація, особливо у країнах, де відбувається економічний спад, цілком можлива.

Історично склалося, що, кінець XIX – початок XX ст. став періодом виникнення значних економічних криз, спричинених загостренням відносин між працею та капіталом: заробітна плата була встановлена на мінімальному рівні, тоді як робочий день тривав 12–14 год. [6, с. 196]. Вияв цих суперечностей належить до так званих екстерналіїв ринкової економіки. Окремі держави почали запроваджувати заходи щодо згладжування цих суперечностей (Німеччина, згодом й інші країни Європи вводять соціальне страхування і регулюють мінімальний рівень заробітної плати). Впродовж XX ст. кроки держави у напрямку захисту праці як фактора виробництва не лише розширювались, а й набували нових форм вираження – від регулювання мінімальної заробітної плати до проведення політики у сфері повної зайнятості, виплати допомоги малозабезпеченим верствам населення та ін.

Інакше кажучи, ідея вільного, не регульованого державою ринку (*laissez faire*) не витримала випробування часом через те, що вона не одержала підтримки з боку практиків (політиків, урядовців).

З огляду на це ідеї економічного лібералізму (невтручання держави в економіку) значно модифікувалися. Різноманітні течії неокласичного напрямку вже не відкидають регулюючу роль держави, дискутуючи лише про сферу її впливу на економіку. Так, сучасні монетаристи обмежують цю роль грошовим обігом, а неоліберали визнають за державою лише обов'язки щодо підтримання сприятливих умов для функціонування ринкового механізму. Розглядаючи неолібералізм як течію економічної науки, звернемо увагу на теорію

«мінімальної держави», яку розробив філософ Р. Ноузіком (друга половина ХХ ст.). На думку цього вченого, основними завданнями держави є лише забезпечення правопорядку та оборони, скорочення державного сектору, податкових платежів а отже й її фінансової відповідальності [7, с. 174]. Така лібералізація розширює можливості вільного ринку, який тепер не обмежений ні податковим інструментарієм, ні тягарем фінансованих з бюджету суспільних благ чи соціальних трансфертів [8, с. 232].

На відміну від підходу «мінімальної держави», окремі представники лібералізму (У. Беверідж, Д. Ролз, В. Ойкен, Л. Ерхард) розробили теорії, що обґрунтовують необхідність втручання держави не лише у правоохоронну, а й у соціальну сферу. Це знайшло своє відображення в розробці ідей держави суспільного добробуту та держави із соціально орієнтованою економікою (або змішаної держави).

Прихильники першої (У. Беверідж, Д. Ролз) – держави суспільного добробуту – зазначали, що одним з її завдань, у межах забезпечення справедливості розподілу суспільних благ стає широке фінансування соціального захисту населення. Водночас Д. Ролз стверджував, що це найкраща поведінка для заможної більшості населення, оскільки тоді «...всі стають рівними... в тому значенні, що людині, захищеній всім суспільством, не страшні ніякі біди...» [9, с. 445]. Організаційно ідею такої держави було сформульовано в результаті прийняття у Великобританії в 1942 р. низки законів щодо системи соціального забезпечення і рішень Міжнародної організації праці у 1944 р.

Крайнім виявом держави суспільного добробуту вважаємо теорію соціального забезпечення, яку розробили К. Маркс та Ф. Енгельс та яку було реалізовано у плановій економіці соціалізму.

Дослідники планової економіки (К. Маркс, Ф. Енгельс, Л. Проніна, Р. Хабібі) поняття «соціальний захист» не розглядають, а замість нього використовують поняття «соціальне забезпечення». Марксистська концепція «соціального забезпечення» базується на тому, що його можна досягти шляхом

згортання ринкових структур і передачі економічних та соціальних функцій державі. При цьому соціалістична держава зобов'язана не стільки фінансувати суспільні потреби, скільки займатися безпосереднім виробництвом і розподілом благ та послуг [10, с. 158]. Система соціального забезпечення була широко реалізована у СРСР, де й отримала своє теоретичне обґрунтування. Так, радянський науковець Л. І. Проніна зауважує, що соціальне забезпечення виявляє себе як економічна категорія, що виражає «...сукупність відносин щодо створення, розподілу, перерозподілу і вживання суспільної частини необхідного і частини додаткового продукту для найбільш повного задоволення потреб працездатних членів суспільства і забезпечення ... розширеного відтворення робочої сили» [11, с. 5]. Продовжуючи попередню позицію, вкажемо, що у своєму трактуванні окремого закону соціалістичного соціального забезпечення, Ю. Л. Достовалов, ніби підтверджує, що це поняття є неодмінним атрибутом планової фінансової системи. Зокрема, він зазначає, що забезпечення полягає у встановленні «...об'єктивних пропорцій між кількістю матеріальних і культурних благ, які отримує індивід, і його попередньою заробітною платою» [12, с. 25]. Доповнюючи описані вище підходи і роблячи щодо них свої висновки, Р. І. Хабібі стверджує, що існування такого закону зумовлено також «...об'єктивною необхідністю сучасного колективного страхового захисту» [13, с. 38].

Аналізуючи соціальне забезпечення радянської доби, вітчизняний дослідник Б. Надточій зауважує, що воно поширювалося на непрацездатних членів суспільства, коли за рахунок бюджетних коштів здійснювалася виплата пенсій і допомоги малозабезпеченим сім'ям чи утримувалися будинки престарілих (інвалідів). Він, зокрема, вважає, що існування системи соціального страхування як форми забезпечення непрацездатних, у той період було, з чим ми цілком погоджуємося, «декларативним» [14, с. 31].

Як і в разі з вільним нерегульованим ринком, теорія держави суспільного добробуту не витримала випробувань часом – країни, що побудували планову економіку, розпалися (СРСР) або адаптували свою економіку до умов

ринкового середовища (країни Східної Європи, Китай). У тих країнах, де за основу було взято ідеї У. Беверіджа, зіткнулися з виявами «...породжуваної діяльністю держави економічної неефективності та фінансового марнотратства... Парламенти нерідко вимушені схвалювати соціальні програми, котрі більше відповідають демагогічним гаслам або політичним амбіціям, ніж реальним потребам більшості громадян...» [15, с. 33].

Таким чином, ідея держави суспільного добробуту поступово трансформувалась в теорію змішаної держави або держави із соціально орієнтованою економікою, основи якої розробила школа німецьких неолібералів (В. Ойкен, Л. Ерхард). Вони вважають, що суть системи соціального ринкового господарства полягає у свободі дії ринкового економічного механізму і широкій системі соціального захисту громадян. Ідеї такої держави й нині набувають підтримки в наукових колах, але зараз серед вчених ведеться дискусія про оптимальне співвідношення механізму й захисту [16, с. 116].

На основі сказаного вище можна констатувати, що термін «соціальний захист» (у підходах марксистів – «соціальне забезпечення») введено до наукового обігу не так давно (кінець XIX – початок XX ст.), а вперше його було вжито у нормативних актах європейських країн. Потреба у використанні цього поняття зумовлена викликами поширеної у той час ринкової економіки, не регульованої державою (*laissez faire*). Згодом воно набуло осмислення у теоретичних постулатах змішаної (неолібералізм) та планової (марксизм) економіки. Інакше кажучи, соціальний захист має не просто економічний, а економіко-правовий характер. Таким чином, позиція про те, що соціальний захист притаманний лише ринковій економічній системі, є мало обґрунтованою.

Розглядаючи дискусію серед економістів щодо суті поняття «соціальний захист», можемо вказати на такі її особливості:

а) у наукових дослідженнях переважно використовується термін «соціальний захист»;

б) суттєвий недолік підходів Г. Красюка, О. Василика, Т. Косової, І. Кичко, А. Гриненка, І. Іваськевича й Ю. Юрченка, полягає у зверненні особливої уваги на формальний бік дискусії: який з термінів більш точно описує систему проголошених державою соціальних гарантій. Залишивши поза увагою аспект матеріального забезпечення, вони доходять певних висновків про співвідношення окремих понять соціального захисту. Зокрема, що поняття «страхування»: ідентичне поняттю «забезпечення» (Г. В. Красюк); є частиною поняття «захист» або «забезпечення» (О. Д. Василик, І. В. Басанцов, Н. Савченко, І. І. Кичко, О. Гордей, А. М. Гриненко, Т. Д. Косова, І. О. Іваськевич, Ю. Юрченко, І. Гуменюк); ніяким чином не співвідноситься з поняттям «захист» або «забезпечення» (І. В. Сало, А. О. Єпіфанов, І. І. Дьяконова); є ширшим, ніж поняття «забезпечення» (О. В. Лавриненко);

в) вказаний вище недолік усувають, тобто досліджують аспект матеріального забезпечення соціального захисту Б. Надточій, І. В. Басанцов, Н. Савченко, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська, С. І. Юрій, П. Спікер. У результаті розгляду форм такого матеріального забезпечення, вони доходять висновку, що поняття «соціальне страхування» вужче ніж поняття «соціальний захист» та є його складовою частиною.

Вивчивши висвітлені вище погляди правників і економістів, констатуємо, що:

а) поняття «соціальне забезпечення» та «соціальний захист» є окремою галуззю права у державі і мають практично ідентичний зміст як в Україні, так і за кордоном;

б) соціальний захист населення реалізується лише за умови наявності відповідного матеріального забезпечення. Тому, на нашу думку, «соціальне страхування» є формою, за допомогою якої держава забезпечує необхідними фінансовими ресурсами систему проголошеного нею права соціального захисту для її реалізації на практиці.

Остання теза ґрунтується на тому, що захист може і має бути забезпечений лише за наявності відповідних ресурсів, які зосереджуватимуться

для цих цілей в окремому фонді суспільства. Це зумовлює об'єктивну необхідність формування такого страхового фонду.

Розрізняють три форми створення страхових фондів:

- централізовані резервні страхові фонди або централізоване страхове забезпечення;
- фонди самострахування;
- колективні страхові фонди.

Централізоване страхове забезпечення базується на державній відповідальності й передбачає відшкодування втрат за рахунок загальнодержавних коштів. Проте втрати розглядаються лише внаслідок надзвичайних подій, оскільки державні фінанси призначені для забезпечення функцій держави, до яких страхування не належить. До фондів, створених у такій формі, належать, наприклад, Державний матеріальний резерв, резервні фонди та оборотна касова готівка бюджетів усіх рівнів.

Самострахування базується на індивідуальній відповідальності за умови настання ризиків і полягає у тому, що фізична або юридична особа за рахунок своїх доходів формує особисті страхові (резервні) фонди. Вони мають форму заощаджень, які акумулюються на банківських депозитах, у цінних паперах, на індивідуальних рахунках, у недержавних пенсійних фондах і т. ін.

Використання цієї форми в межах усього суспільства супроводжується такими недоліками:

а) вона є нерациональною (тому що передбачає вилучення з обігу значних фінансових ресурсів) та дорогою (кожний член суспільства повинен витратити кошти у повному обсязі можливих збитків, що значно зменшує його фінансові можливості). Найбільшою мірою така форма може застосовуватися для покриття банківських ризиків [17, с. 73];

б) вона передбачає вивільнення значних ресурсів з виробничого процесу для формування страхового фонду, джерелом якого є чистий прибуток, що значно знижує рентабельність суб'єкта господарювання і суперечить основній меті ринкового виробництва;

в) вона потребує кваліфікованого управління резервними фондами [18, с. 372].

Створення колективних страхових фондів базується на солідарній відповідальності їхніх учасників. Суть такого виду відносин полягає у тому, що формування страхових фондів здійснюється за рахунок внесків (страхових зборів) усіх учасників, а відшкодування збитків проводиться для тих, хто їх зазнав унаслідок визначених подій та обставин. Якщо врахувати обов'язковий характер участі населення і солідарну їхню відповідальність за своє майбутнє, то можна припустити можливість існування загальнонаціональних колективних страхових фондів (або системи соціального страхування).

Ця форма усуває недоліки та проблеми попередніх двох, тобто вона передбачає вилучення значних фінансових ресурсів учасників суспільного виробництва в даний момент часу і є недорогою з огляду на те, що обсяги таких ресурсів не відповідають величині можливих ризиків. Отже, науковці стверджують: «...з метою державного фінансового забезпечення системи соціального захисту... держава (виділення власне. – Авт.) формує грошові фонди цільового призначення... з метою забезпечення... у разі непрацездатності, старості, малозабезпеченості...» саме у формі колективних страхових фондів [18, с. 372]. Вони виокремлюють таку особливість, що властива колективним страховим фондам соціального характеру, як «солідарність» у межах суспільства, але переважно не розкривають її зміст.

Цю особливість слід розуміти як такий стан відносин між його членами, при якому фінансове забезпечення безробітних здійснюється за рахунок зайнятих у суспільному виробництві населення, тимчасово або постійно непрацездатних – за рахунок працездатних. Варто також вказати, що утворення і використання фондів грошових коштів пов'язано з перерозподілом його коштів у межах:

– життя однієї людини (покриття ризиків настання несприятливих подій лише за умови раніше сплачених у часи активної трудової діяльності внесків);

– одного покоління населення (стосується покриття ризиків безробіття, тимчасової непрацездатності, виховання дітей, настання постійної непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві та ін.);

– між поколіннями (поширюється на пенсійне забезпечення за віком).

Зрозуміло, що організувати такі масштабні перерозподільчі відносини під силу лише державі, тому, на нашу думку, й поняття «система соціального страхування» є тотожним поняттю «державна система соціального страхування». Цю тезу підтримує Б. Надточій, який зазначає, що «... засновником соціального страхування є завжди національна солідарність, на державному рівні воно виступає як основна складова соціальної політики» [19] та І. Гуменюк, для якої «... в Україні обов'язкова форма соціального страхування є державною...» [20].

Аналіз різних поглядів дослідників на суть поняття «соціальне страхування» дає змогу припустити, що між ними не простежується суттєвих відмінностей.

Зокрема, Б. Надточій висловлює думку: «...Соціальне страхування можна собі уявити як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти з найвищою ефективністю лише у тому випадку, якщо вона буде всеосяжною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки зору покриття ризиків. Кінцева мета полягає в реалізації плану, який захищав би всі верстви населення від усієї сукупності факторів нестабільності...». На підтвердження своїх думок згаданий вчений подає визначення принципів, на яких ґрунтується система соціального страхування у країні: «...всеосяжність та універсальність є рисами системи та одним із засобів символічного стирання класових відмінностей у сфері соціального простору... самоврядність... Установи соціального страхування наділяються правовою самостійністю і незалежністю від уряду, парламенту та інститутів державного управління» [14, с. 32].

Схожі погляди мають М. П. Шаварина та Н. В. Шаманська, які вважають, що соціальне страхування «...виражає економічні відносини, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок захворювання, втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також з охорони здоров'я» [21, с. 9]. Так, О. Д. Василик розглядає соціальне страхування як «...систему економічних відносин, за допомогою яких формуються й використовуються фонди грошових засобів, передбачені для матеріального забезпечення непрацездатних» [22, с. 398]. Про підтримку такого підходу свідчить твердження С. І. Юрія, в якому він визначає соціальне страхування як «...систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, надання бюджетних коштів та інших джерел згідно з чинним законодавством України...» [23, с. 186].

Зокрема, В. М. Родіонова вважає, що соціальне страхування – це «...система відносин, з допомогою яких формуються і витрачаються фонди грошових засобів для матеріального забезпечення... осіб, котрі з певних причин не беруть участі у суспільній праці й не можуть за рахунок оплати за працю підтримувати своє існування...». Вона вказує, що ця система базується на таких принципах: «...загальність забезпечення громадян щодо соціального страхування... за рахунок засобів підприємств, і держави оптимальне поєднання інтересів особистості, трудових колективів... управління засобами соціального страхування через організації; самоуправління...» [24, с. 195–198].

Водночас В. Д. Базилевич визначає соціальне страхування як «...гарантовану державою систему заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок захворювання, втрати працездатності, щодо підтримки материнства та дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах безплатної медицини... спосіб реалізації конституційного права громадян...». На основі чинного законодавства він виокремлює дев'ять принципів соціального страхування [25].

Отже, підходи більшості дослідників до розгляду суті соціального страхування ідентичні та їхні визначення мають такі спільні риси:

а) соціальне страхування охоплює певну частину економічних (фінансових) відносин у суспільстві, пов'язаних з перерозподілом ВВП у країні;

б) реалізація цих відносин на практиці відбувається шляхом формування і використання спеціально створених для цього цільових фондів;

в) відносини охоплюють велику частину населення, яке не в змозі працювати внаслідок настання визначених подій (працевдатних, не зайнятих у суспільному виробництві, непрацевдатних);

г) з урахуванням принципу самостійності система соціального страхування може розвиватися лише в ринковій економіці, тому що в умовах планової економіки управління системою здійснюється тільки державою, а не на паритетних умовах з найманими особами чи працедавцями.

Проте, на нашу думку, підходи названих вище науковців, ще не повною мірою розкривають принципи, на яких має базуватися соціальне страхування. Так, більшість з них звертає увагу на такий аспект, як всеохопленість населення соціальним страхуванням, що зумовлює обов'язковість участі кожного працюючого в ній. Ми вже зазначали, що вчені не ставлять під сумнів ні доцільність існування самої системи соціального страхування, ні обов'язковий характер участі у ній.

За основу соціального страхування береться бажання забезпечити населення від можливих ризиків у сфері трудових відносин. Такими ризиками є втрата основної форми доходу – заробітної плати – й отримання натомість його еквівалента. Причини втрати можуть бути різні, їхній перелік з розвитком змішаної держави постійно розширюється. Зокрема, до таких причин належить хвороба, нещасний випадок на виробництві, старість та інвалідність.

У науковій літературі останнім часом обґрунтовується точка зору, відповідно до якої саме обов'язкова форма страхування має велике значення і задовольняє соціальні інтереси та цінності суспільства (В. К. Райхер, О. Є. Губар, Т. А. Федорова, М. Я. Шимінова,). Принцип обов'язковості, як

висловлює припущення С. С. Осадець, однаково поширюється і на страхувальника, і на страховика. Перший зобов'язаний застрахувати передбачений законодавством об'єкт, а другий не має права відмовити йому в цьому [26, с. 238]. К. Є. Турбіна навіть поділяє обов'язкове страхування на соціальне та інше (тобто не соціальне) [27, с. 129].

Основна відмінність між добровільним і обов'язковим страхуванням полягає в тому, що суспільні відносини щодо останнього виникають на підставі закону, а щодо добровільного – винятково на основі договору між страхувальником та страховиком. В обов'язковому страхуванні ні у страховика, ні у страхувальника практично не залишається «свободи маневру», адже всі істотні умови будь-якого виду обов'язкового страхування, навіть сама форма договору, заздалегідь мають бути визначені законодавчими актами [28, с. 25].

Окремі положення теорії страхування підтверджують, що, проголошуючи всеохопленість як принцип побудови соціального страхування, держава не зможе забезпечити його реальне виконання, якщо законодавчо не регламентуватиме обов'язковість участі у ній населення.

З огляду на це, на нашу думку, визначальними принципами побудови системи соціального страхування у країні є:

- а) проголошення «солідарної відповідальності» поколінь як основи системи соціального захисту (забезпечення) населення;
- б) законодавче регламентування соціального страхування;
- в) всеохопленість населення;
- г) обов'язковість участі у ній суб'єктів фінансових відносин.

Таким чином за результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що:

- економічний зміст понять «соціальне забезпечення» і «соціальний захист» є практично тотожним. Відмінність полягає лише у тому, що перше набуло поширення у радянську добу і тепер частіше трапляється у міжнародних правових актах, а останнє – отримало визнання у роки незалежності в результаті активного вживання у чинному законодавстві;

• економічна природа соціального страхування повною мірою виявляє себе за умов ринкової економіки, зокрема поняття «соціальне страхування» є вужчим, ніж «соціальний захист», оскільки воно є формою його фінансового забезпечення на практиці.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упоряд. В. Т. Бусел]. – К. : Перун, 2007. – 1736 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / А. Смит. – Режим доступу : http://www.cato.ru/library/smith/wealth_of_nations.
3. Фридмен М., Хайек Ф. О свободе / М. Фридмен, Ф. Хайек. – М. : Социум, Три квадрата, 2003. – 182 с. – (Серия «Философия свободы», вып. II.).
4. Маршал А. Принципы экономической науки / А. Маршал. – М. : Прогресс, 1993. – 323 с. – Т. 1.
5. Кейнс Дж. Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег [Електронний ресурс] / Дж. М. Кейнс. – Режим доступу : <http://books.efaculty.kiev.ua/isekvc/9/>.
6. Загальна економічна теорія (політична економія) : підручник. у 2-х частинах [І. В. Буян, Ковальчук В. М. , Р. М. Березюк та ін.] ; за ред. І. В. Буяна, В. М. Ковальчука. – Тернопіль, 2001. – 336 с. – (част. 2).
7. Nozick R. Anarchy, State and Utopia [Електронний ресурс] / Р. Ноузік. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchy,_State,_and_Utopia#Equality.2C_Envy.2C_Exploitation.2C_Etc.
8. Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку / П. Розанвалон ; [Пер. з фр. Є. Марічева]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 246 с.
9. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз. – К. : Основи, 2001. – 822 с.
10. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии [Електронний ресурс] / К. Маркс. – Режим доступу : http://souz.info/library/marx/capital/capital1o1.htm#_010101

11. Пронина Л. И. Повышение эффективности социального обеспечения / Л. И. Пронина. – М. : Экономика, 1990. – 124 с.
12. Достовалов Ю. Л. К вопросу о формах распределения при социализме / Ю. Л. Достовалов // Экономические науки. – 1975. – № 5. – С. 16–21.
13. Хабиби Р. И. Механизм распределения общественных фондов потребления / Р. И. Хабиби. – М. : Экономика, 1986. – 165 с.
14. Надточій Б. Соціальне страхування чи соціальне забезпечення? Погляд з позицій системи прав, установ та принципів / Б. Надточій // Україна: аспекти праці (укр.). – 2003. – № 1. – С. 31–35.
15. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.: схеми, табл.
16. Ойкен В. Основы национальной экономики : [предисл. В. Автономова, В. Гутника; послесл. В. Освальта] / В. Ойкен – М. : Экономика, 1996. – 342 с.
17. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
18. Фінанси: підруч. / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
19. Надточій Б. Роль соціального страхування в умовах соціальної держави та ринкової економіки [Електронний ресурс] / Б. Надточій. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/pensref/events/conferences/20030415materials.html#_ftnref1.
20. Гуменюк І. Соціальна ринкова система соціального страхування: напрямки реформування та проблеми законодавчого забезпечення [Електронний ресурс] / І. Гуменюк. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2750>.
21. Шаварина М. П. Соціальне страхування : навч. посіб. / М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – Тернопіль, 2003. – 257 с.
22. Василик О. Д. Державні фінанси України: підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 608 с.

23. Фінанси : вишкіл студії : навч. посіб. / [С. І. Юрій, Й. М. Бескид, М. М. Тріпак та ін.] ; за ред. д.е.н., проф. Юрія С. І. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
24. Финансы / [В. М. Родионова, Ю. Я. Вавилов, Т. В. Гуйда и др.] ; под ред. В. М. Родионовой. – М. : «Финансы и статистика», 1992. – 431 с.
25. Базилевич В. Д. Страхова справа : учеб. HTML-версія книги [Електронний ресурс] / В. Д. Базилевич. – Режим доступу до книги : <http://books.efaculty.kiev.ua/str/1/>
26. Страхування: підруч. / [керівник автор. колективу і наук. ред. С. С. Осадець]. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.
27. Турбина К. Є. Страхование: теория и практика : учеб. пособие. / К. Є. Турбина.– М. : Анкил, 2003. – 704 с.
28. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. –М. : Изд-во Академии наук СССР. – 1977. – 212 с.